

KOMERCJALIZACJA TRADYCYJNEJ KULTURY ANDYJSKIEJ

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest pokazanie niektórych aspektów komercjalizacji kultury i tradycji andyjskich na przykładzie Peru. Punkt wyjścia stanowią zagadnienia dotyczące zastanej przez Europejczyków w XVI w. kultury tubylczej, która w obrębie dzisiejszego Peru była przeważająco pod wpływem inkaskim. W kontynuacji zostanie nakreślony charakter tradycji andyjskich oraz zostaną omówione ważniejsze kierunki, przyczyny i czynniki wpływające na ich przemianę, poczynając od epoki kolonialnej. Przy tym, w odniesieniu do czasów współczesnych, szczególna uwaga zostanie zwrócona na turystykę, jeden z istotnych elementów przemian kultury.

SPECYFIKA CYWILIZACJI ANDYJSKIEJ OKRESU PREKOLUMBIJSKIEGO

Andy, potężny masyw górski¹, stanowiły i stanowią naturalny pomost wymiany kulturowej zamieszkującej go ludności. Zachodzące tu od tysiącleci wszelkiego rodzaju kontakty społeczne doprowadziły do wykształcenia się bardzo szczególnej andyjsko-amazońskiej tożsamości kulturowej, przejawiającej się w kulturze materialnej, religijno-ceremonialnej oraz powstaniu pierwszych bardziej złożonych, protopaństwowych, a później i państwowych, struktur społecznych. Za pierwszą cywilizację złożoną uważana jest cywilizacja Caral, powstała około III tysiąclecia p. n. e. w centralno-północnej części Peru. Ostatni rozdział dziejów prekolumbijskiej kultury andyjskiej zamyka Imperium Inków, które w XVI w. zostało całkowicie podporządkowane Koronie Hiszpańskiej (Adams, 2004; Isbell, Silverman, 2006, 3-27). Historia tych i innych oraz mniej lub bardziej złożonych społeczeństw andyjskich, istniejących w ciągu około pięciu tysiącleci, jest w większości oparta na rekonstrukcji archeologicznej. Dzieje się tak z powodu braku źródeł pisanych, informujących o czasach wcześniejszych do okresu podbojów europejskich. Z drugiej strony, coraz częstsze nowe odkrycia archeologiczne wymuszają korektę już poczynionych rekonstrukcji historycznych (Adams, 2004).

Specyfika cywilizacji andyjskich wynika ze specyfiki środowiska naturalnego, będącego pod dominującym wpływem Andów. Andy leżą w różnorodnych strefach klimatycznych, począwszy

¹ Andy przebiegają na przestrzeni około 9000 km wzdłuż zachodnich krańców Ameryki Południowej i osiągają wysokość około 6960 m n. p. m. (Onians, 2006).

od klimatu równikowego na północy, poprzez zwrotnikowy, podzwrotnikowy i umiarkowany w części środkowej, aż po klimat subpolarny na krańcach południowych. Niemal cały obszar andyjski cechuje surowy, chłodny klimat górski z wyraźnie wykształconą piętrowością ekologiczną. Ponadto Andy stanowią naturalną barierę klimatyczną, silnie ograniczającą wpływ Oceanu Spokojnego na klimat wnętrza kontynentu. Wzdłuż Andów swoje źródła mają liczne zlewiska rzek, jak np. Amazonka, Orinoko czy Magdalena. Niektóre rzeki, zwłaszcza w Andach Środkowych, mają charakter okresowy lub epizodyczny i wypełniają się wodą tylko w porze deszczowej lub są zasilane czasowo przez wody z topniejącego śniegu na wyżynach. Oprócz tego na obszarze Andów, głównie Andów Południowych, występują liczne jeziora. Ilość opadów decyduje o tym, że gdy północne zbocza górskie porastają wilgotne lasy równikowe, to dla części środkowej charakterystyczne są formacje pustynne (np. pas wybrzeża) i półpustynne (tzw. puna w obrębie płaskowyżów): tą część Andów porastają lasy wyłącznie od strony wschodniej. Na wielu śródgórskich wyżynach o klimacie pustynnym napotkać można solniska z ubogą roślinnością, jak np. na pustyni Atakama (Onians, 2006, 6-11; 19-21).

Najbardziej rozwinięte cywilizacje andyjskie powstały głównie w pasie wybrzeża i wyżyn dzisiejszego Peru i Boliwii, obejmując swoim wpływem kulturowym społeczeństwa terytoriów przyległych, tj. obecnego Ekwadoru, Argentyny i Chile. Szczególną uwagę w zakresie rozwoju kulturowego zwraca na siebie centralny obszar andyjski², uważany przez wielu badaczy za kolebkę cywilizacji, która powstała niezależnie od wpływów z zewnątrz i charakteryzowała się powstaniem kultur regionalnych, takich jak Caral, Chavin, Moche, Nasca, czy jeszcze innych, bardziej rozwiniętych cywilizacji jak Tiahuanaco, Huari czy Inka³.

Powstające cywilizacje to głównie społeczności rolnicze, oparte na uprawie pól tarasowych wznoszonych na zboczach dolin rzecznych i nawadnianych wodą z rzek, transportowaną kanałami irygacyjnymi. Dodatkowo kombinacja prądu oceanicznego Humbolta i silnego tropikalnego nasłonecznienia stwarzała doskonałe warunki dla rybołówstwa, stanowiącego dla pewnych regio-

² Mniej więcej obszar dzisiejszego Peru.

³ Do tej pory wypracowano liczne ujęcia periodyzacyjne obszaru centralnych Andów. Jedno z najczęściej przyjmowanych zostało ustalone przez Rowe i Menzel w 1967 r., dzieląc historię centralnych Andów na trzy wielkie horyzonty kulturowe, w których przewodziła jedna wielka cywilizacja, i trzy okresy przejściowe, z rozwojem licznych kultur regionalnych. W ten sposób wydzielono okres preceramiczny (do ok. 2000 r. p. n. e.) z pierwszą wielką cywilizacją — Caral; okres początkowy lub formacyjny (ok. 2000-1250 r. p. n. e.), horyzont wczesny odpowiadający m. in. powstaniu cywilizacji Chavin (ok. 1250-200 r. p. n. e.); pierwszy okres przejściowy, związany z rozwojem licznych kultur regionalnych, m. in. Moche, Nasca, Tiahuanaco (ok. 200 r. p. n. e.-450 r. n. e.); horyzont środkowy, z dominacją cywilizacji Tiahuanaco-Huari (ok. 450-850 r. n. e.); późny okres przejściowy lub okres rozwoju państw regionalnych, m. in. Chimu, Chincha, Chachapoyas czy Chiribaya (ok. 850-1350 r. n. e.) oraz horyzont późny lub schyłkowy, związany z powstaniem i ekspansją państwa Inków (ok. 1350-1532 r. n. e.) (Rowe, Menzel 1967, Lumbreras, 1981).

nów tak doskonałą podstawę wyżywienia, jak dla innych rolnictwo. Wysoko położone płaskowyże andyjskie⁴, chłodne i mało przydatne pod uprawę, były doskonałym miejscem na wypas i hodowlę stad lam i alpaki. Bardzo istotne znaczenie gospodarcze miało położenie wertykalne uprawianych pól. Powodowało to, że społeczeństwa andyjskie miały dostęp do bardzo zróżnicowanych produktów rolniczych, produkowanych w różnych i blisko siebie położonych strefach klimatycznych. Taka dostępność zróżnicowanych, naturalnych zasobów regionalnych prowadziła do nieustannej wymiany ponadregionalnej oraz do wypracowania nadwyżek żywności. Z czasem zostały udomowione i uprawiane liczne rośliny, takie jak np. kukurydza, ziemniaki, juka, maniok, orzeszki ziemne, fasola, dynia, czosnek i bawełna. Ogromne znaczenie, zarówno żywnościowe, jak i kultowe, miały również uprawa i spożycie koki (Brack Egg, 2003). Tylko nieliczne ze zwierząt andyjskich⁵ udomowiono, a do najważniejszych należą pies, lama i świnka morska⁶.

Cywilizacje andyjskie, podobnie jak wszystkie inne społeczności tubylcze obydwu kontynentów amerykańskich, powstały bez korzystania z pomocy zwierząt pociagowych i kołowych środków transportu. Jedynym zwierzęciem Ameryki Południowej, które nadawało się — w sposób bardzo ograniczony — do celów transportowych, była lama⁷. Pomimo tego wszystkie osady ludzkie łączyło szereg szlaków, dróg i mostów, rozbudowanych szczególnie w czasach Imperium Inków (Rostworowski, 1999).

Cywilizacja Inków była ostatnią prekolumbijską cywilizacją Ameryki Południowej, funkcjonującą do czasów hiszpańskiej konkwisty. W czasie swego istnienia od około XII w. po rok 1532 ekspandowała ona z Cusco, podporządkowując sobie obszar między dzisiejszymi Ekwadorem, Boliwią a Chile⁸. Kres państwa Inków, nazywanego przez nich Tahuantinsuyu — „kraj czterech dzielnic” — nastąpił w latach 1530-1540 w wyniku podboju hiszpańskiego pod przewodnictwem

⁴ Przykładowo płaskowyż peruwiańsko-boliwijski znajduje się na wysokości 3300-3800 m n. p. m. , (Onians, 2006).

⁵ Najważniejsze dziko żyjące zwierzęta andyjskie to m. in. : lamy, guanako andyjskie, wikunia, tapir górski, jelenie, niedźwiedzie andyjskie, pumy; gryzonie: świnki morskie i koszatniczki; z ptaków: kondorowate, lyska andyjska i skalikurek andyjski (Onians, 2006).

⁶ Świnki morskie (w języku keczua: *mj*), są hodowane podobnie jak europejskie króliki niemal w każdym gospodarstwie domowym. Ich mięso jest spożywane do dziś i należy do specjalności gastronomicznych wielu krajów andyjskich.

⁷ Lamy należą do zwierząt parzystokopytnych z rodziny wielbłądowatych. Dorosłe lamy osiągają do 250 kg wagi i 120 cm wysokości w kłębie (Fowler, 2010, 10). Mogą transportować ładunek o wadze ok. 40 kg.

⁸ W większości przypadków podboje inkaskie miały charakter podboju militarnego. Tym niemniej wielu regionalnych przywódców wybierało drogę pokojowego oddania się pod zwierzchnictwo Inków w zamian za utrzymanie władzy i przywileje. Część terytoriów przyłączano do Imperium poprzez koligacje małżeńskie (Espinoza, 1987).

Francisca Pizarra⁹. Od momentu konkwisty powstają pierwsze dokumenty pisane, które pozwalają poznać różne dziedziny życia społeczności inkaskiej. Na podstawie tych źródeł przez dłuższy czas przypisywano Inkom wszelkie zasługi rozwoju technicznego i kulturowego. Dopiero sukcesywne badania archeologiczne pomogły zmienić istniejący obraz cywilizacji andyjskich i pokazać, że część tych osiągnięć była możliwa już w epokach przedinkaskich. W efekcie końcowym studia te nie zmieniają tego, że Inkowie, jako ostatnia cywilizacja tubylcza Andów, potrafili umiejętnie adoptować do własnych potrzeb wcześniejsze czy też lokalnie wypracowane umiejętności i zasoby (Rostworowski, 1999).

Państwo Inków cechowały min. bardzo rozbudowana administracja, zorganizowana armia i rozległa sieć dróg. Informacje zapisywano stosując skomplikowaną formę pisma węzłkowego, *quipu*¹⁰, oraz liczbowy system dziesiętny. Społeczeństwo państwa Inków było wieloetniczne, wielojęzyczne i politeistyczne, a także posługiwało się rozwiniętym kalendarzem¹¹. Gospodarka natomiast była oparta na organizacji społecznej nazywanej *ayllu*¹², powszechnej na niemal całym obszarze andyjskim. To pojęcie oznacza m. in. kastę, pokrewieństwo, wspólnotę rodzinną, ród czy też grupę ludności, uważającą się za potomków wspólnego, istniejącego realnie bądź mitycznego przodka. Wszyscy członkowie *ayllu* przez swoje wspólne pochodzenie byli wobec siebie wzajemnie zobowiązani i wspierali się we wszystkich działaniach i pracach. W czasach Imperium Inków wszelkie prace były wykonywane przez poszczególne *ayllu*: praca na polach (własnych, państwowych — Inki i świątynnych), coroczne czyszczenie kanałów nawadniających, wielkie prace użytku publicznego, jak drogi, mosty, budowle administracyjne, pałacowe i świątynne czy służba wojskowa. Na czele *ayllu* stał jeden z najstarszych jej członków — *curaca*¹³, wyróżniający się doświadczeniem, mądrością i cieszący się szacunkiem. Tylko w przypadku zagrożenia z zewnątrz przywództwo obejmował najsilniejszy i najbardziej doświadczony wojownik rodu. *Ayllu* działało

⁹ Pojedyncze powstania tzw. Inków z Wilkabamby zostały ostatecznie stłumione w 1572 r. Do tego stosunkowo szybkiego podboju ogromnego Państwa Inków, przyczyniła się walenie współpraca z Hiszpanami wielu grup etnicznych, niezadowolonych z panowania inkaskiego (Espinoza, 1987).

¹⁰ Keczua: *quipu* — czyt.: kipu. Kipu to rodzaj zapisu mnemotechnicznego (tzw. pismo węzłkowe), dokonywanego przy użyciu kolorowych nitki i węzłków (Espinoza, 1987).

¹¹ Kalendarz inkaski został ustalony na podstawie obserwacji momentów przesilenia Słońca i faz Księżyca. Służył głównie do orientacji w kolejności prac i świąt rolniczych. Rok kalendarzowy obejmował 360 dni podzielonych na 12 miesięcy po 30 dni każdy. W każdym miesiącu były obchodzone liczne uroczystości świąteczne związane głównie z rolniczymi pracami polowymi (Espinoza, 1987).

¹² Keczua: *ayllu* — czyt.: aiju.

¹³ Keczua: *curaca* — czyt.: kuraka.

na zasadzie samowystarczalności, dysponowało przydzielonymi im terenami¹⁴, pełniło funkcje wychowawcze potomstwa (dla zachowania przyjętego porządku) i było powiązane tzw. zasadą wzajemności. Ta zasada była drugim ważnym filarem społecznym Imperium Inków i dotyczyła zarówno wymiany dóbr, jak i pracy. Jej główne założenie było „dzisiaj ty mi coś dasz, a ja jutro dam coś tobie” lub „dzisiaj ty mi pomożesz, a ja jutro pomogę tobie”. Wszystko to wzmocniało powiązania rodzinne i wzajemną odpowiedzialność poszczególnych członków klanu. Inkę — władcę — również obowiązywała zasada wzajemności. Władca dbał o bezpieczeństwo swoich poddanych i ich dostatek, a w zamian za to część produktów wypracowanych przez społeczeństwo (np. żywność, narzędzia, odzież) deponowano w magazynach państwowych (Inki). Tym niemniej dobra te były wykorzystywane przy okazji różnych świąt, rozdawane w prezencie za zasługi dla Inki lub służyły ludności w przypadku klęsk żywiołowych (np. trzęsienie ziemi, powódzie, nieurodzaj). Z tych samych magazynów korzystało również wojsko w wyprawach wojennych, dlatego też dbano, aby zapasy były uzupełniane na bieżąco. Dodatkowo każdy Inka wiązał się z poszczególnymi *ayllu* poprzez małżeństwo — łączył własne dzieci z dziećmi regionalnych kuraków lub żenił się z ich córkami. Udało się ustalić, że układy społeczne *ayllu* i zasada wzajemności były układem istniejącym już w czasach przedinkaskich i przetrwały do dzisiejszych czasów, szczególnie w obrębie wiejskim (Ilustracja 1). Również one zapewniły tak doskonale zachowanie się przez stulecia wielu dawnych tradycji, pomimo pewnych zmian w okresie inkaskim oraz naciśku społecznego i religijnego czasów kolonialnych (Espinoza, 1987; Rostworowski, 1999).

Zachowane dokumenty pisane z okresu konkwisty i późniejsze akta sporządzone na potrzeby administracji hiszpańskiej i kościoła katolickiego sugerują, że wierzenia przedhiszpańskich cywilizacji andyjskich (włącznie z okresem istnienia Tahuantinsuyu) miały charakter politeistyczny, animistyczny i totemiczny, zawierały wiele elementów i komponentów lokalnych oraz etnicznych (Vergara, 2000). Wierzenia dominowały we wszystkich aspektach życia, pracy, świąt czy ceremonii. Wierzono, że wszystko, co istniało na ziemi, miało siły witalne (zarówno istoty żywe, jak i martwe), włącznie z górami, skalami czy rzekami i jeziorami. Siły te były błędnie interpretowanymi przez katolickich kronikarzy i misjonarzy jako „dusza” (Roastherky, 2010, 136-149).

Jak wskazuje Vergara (2000), rekonstrukcja wierzeń czy religii Inków należy do jednego z najbardziej skomplikowanych i kontrowersyjnych zagadnień historii przedhiszpańskiej. Dzieje się tak, ponieważ źródła pisane pochodzą spod pióra głównie hiszpańskich kronikarzy, którzy — opisując religię Tahuantinsuyu — przedstawiali ją z katolickiego punktu widzenia. Ponadto są

¹⁴ Tereny rolnicze i pasterskie były podzielone między *ayllu* i ich poszczególnych członków, świątynie i państwo Inków. Nikt nie posiadał ziemi na własność. W regularnych odstępach czasu parcele ziemi użytkowane w obrębie *ayllu* zmieniały dotychczasowego użytkownika.

dząc, że religia inkaska jest dziełem Szatana, zbierali informacje o inkaskiej mitologii i selekcjonowali informacje identyfikujące się z wiarą lub Bogiem chrześcijańskim. Ta sama badaczka wskazuje, że zarówno mitologia andyjska, jak i inkaska, wywodzi ludzi (grupy etniczne) i pozostały świat (np. rośliny i zwierzęta) od *pacarina* — „wspólnego przodka”. Tymi *pacarina* mogły być np. góry, jeziora, źródła, rzeki czy wulkany, niekoniecznie znajdujące się w miejscu ich zamieszkania. Stąd też cześć oddawana takim przodkom, utrzymująca się do dziś, ma postać wypraw pielgrzymkowych do często bardzo odległych miejsc oraz składanie ofiar w miejscach szczególnych, takich jak szczyty gór lub skały o swoistych kształtach.

Światopogląd wyznawany w Tahuantinsuyu dzielił świat na trzy sfery: *Hanan Pacha*, tj. świat górny — niebo; *Kay Pacha*, tj. świat środkowy — ludzi i zwierząt, a także *Uku Pacha* lub *Urin Pacha* — świat dolny, podziemny. W domenie świata środkowego istniała np. *Pacha Mama*, czyli Matka Ziemia, żeńskie bóstwo totemiczne uosabiające planetę Ziemię i odgrywające niezwykle istotną rolę żywienia istot żywych. W zamian za dary Matki Ziemi (rośliny i zwierzęta), zgodnie z zasadą wzajemności ludzie, byli i są w czasach współczesnych, zobowiązani okazywać jej szacunek i dziękować różnorodnymi ofiarami. To podziękowanie było wyrażane w różnych świętach oraz ceremoniach rolniczych i pasterskich. Na przykład podczas żniw wybierano szczególnie dorodne rośliny lub ich owoce, stanowiące tzw. konopę¹⁵ ofiarną, składaną Matce Ziemi w ceremonii podziękowania za plony. Pasterze składali w ofierze *illas*, stanowiące miniatury zwierząt, wykonane z kamienia, drewna (Ilustracja 2) lub ceramiki, zakopywane na zboczach gór lub w zagrodach zwierząt; miało to zapewnić dużą liczebność stada (Vergara, 2000). Ofiary tego rodzaju są praktykowane do dziś i są składane w corocznych ceremoniach ku czci *Pacha Mama* (Ilustracja 3).

Podobny wymiar miał i ma kult wszelkiego rodzaju miejsc, osób i przedmiotów, określanych jako *huaca*¹⁶ — święte i nietykalne (Ilustracja 4). Również zmarli władcy, zarówno Inkowie, jak i władcy lokalni — kuracy — cieszyli się statusem *huaca*. *Huaca* otrzymywali cześć w formie różnego rodzaju obrzędów świątecznych, ceremonialów i ofiar, ponieważ sądzono, że od ich wstawiennictwa zależy dobrobyt całego społeczeństwa¹⁷. Wśród najczęściej składanych ofiar znajdo-

¹⁵Zarówno zwierzęta, jak i rośliny miały swoje istoty (duchy) opiekuńcze, określane odpowiednio *illa* i *conopa*. *Illa* i *conopa* (keczua) — czyt. : ijja i konopa.

¹⁶ Keczua: *huaca* — czyt. : laka. Określenie *huaca* pojawia się w pierwszych europejskich źródłach pisanych, kronikach, gdzie jest interpretowane jako pojęcie na regionalne bóstwa pomniejszych, co nie zawsze odpowiadało stanowi faktycznemu.

¹⁷ Niektóre *huaca* miały swoje świątynie, kapłanów, służbę i parcele ziemi uprawnej. Na przykład zmarli władcy — Inkowie — zachowywali zdobyte przez siebie terytoria i w postaci zmumifikowanej nadal zamieszkiwali swój pałac.

wały się białe lamy¹⁸, które — przybrane czerwonymi ozdobami — składano w ofierze wraz z obowiązkowymi kwiatami, liśćmi koki¹⁹, cziczą²⁰ i tkaninami. W przypadkach szczególnych składano ofiary z ludzi, najczęściej dzieci (Vergara, 2000). Każdy miesiąc, związany z konkretnym cyklem słonecznym lub księżycowym, rozpoczynał się uroczystościami i ceremoniami świątecznymi. Przy tym święta mogły mieć charakter regionalny lub ogólnopaństwowy. Uroczystościom obchodzonym w Cuzco przewodził Inka, a regionalnym towarzyszył oddelegowany przez niego wysłannik. Najważniejszymi świętami ogólnopaństwowymi było *Inti Raymi* (Święto Słońca, w okresie letniego przesilenia Słońca) i *Capac Raymi* (Święto Inki, w okresie zimowego przesilenia Słońca) (Rostworowski, 1999).

Od XVI w. rozpoczyna się nowy etap społeczny i kulturowy cywilizacji andyjskich. Złanie się kultury miejscowej z hiszpańską zapoczątkowało tzw. chrześcijaństwo andyjskie, w którym obchodzone święta i symbolika andyjska zmieszały się z liturgią chrześcijańską. W porywie krzewienia zasad chrześcijaństwa i pokazywania wyższości chrześcijańskiego Boga zaczęto również nadawać elementy lub atrybuty chrześcijańskie bóstwom, a przede wszystkim miejscom dawnych kultów. W ten sposób przykładowo, Dziewica Maryja zajęła miejsce Matki Ziemi, a kościoły katolickie stanęły na miejscu dawnych świątyń pogańskich. Ponieważ większość gór, jezior czy rzek, mających dla ludności znaczenie *pacarina* lub *buaca*, nie dała się łatwo nakryć budowlą kościelną, budowano świątynie chrześcijańskie w ich pobliżu, wyrażając w ten sposób dominację Boga chrześcijan nad tym miejscem. Spowodowało to, że wcześniejsze pielgrzymki, ceremonie pogańskie i kultury powiązane z nowym Bogiem i nową religią. Mimo represji religijnych i kar za praktyki pogańskie nie udało się tej trwającej tysiące lat andyjskiej kultury duchowej wymazać z pamięci ludności tubylczej (Claverias, 2015).

Od chwili kontaktu z kulturą europejską zmienia się również społeczeństwo andyjskie. Obok uprzywilejowanych społecznie kreoli²¹ powstaje wielka grupa mniej uprzywilejowanych metysów²² i reszty społeczeństwa, przeważnie tubylczego, zależnego z reguły od łaski wielkich posiadaczy ziemskich. Po upadku Imperium Inków stosunki własności ziemi i dóbr uległy niemal całkowitej zmianie, a grupy ludności stojące niżej w hierarchii społecznej musiały zdać się same na siebie aby przetrwać: bardzo pomocna była w tym pradawna struktura *ayllu* i zasada wzajemności (Bruckmann, 2008). Od momentu podboju również miejscowe osiągnięcia techniczne mieszają się lub

¹⁸ Głównie lamy rodzaju męskiego.

¹⁹ Koka do celów ofiarnych pochodziła z innych plantacji aniżeli ta spożywana przez ludzi podczas uroczystości świątecznych.

²⁰ W keczua: *chicha*, rodzaj piwa z przefermentowanej kukurydzy.

²¹ Wywodzących się z hiszpańskiej arystokracji lub hiszpańskich osadników zamieszkujących w Peru.

²² Potomków małżeństw mieszanych, tj. głównie Hiszpanów z tubylczymi kobietami.

uzupełniają z tymi, które zaistniały tu wraz z Europejczykami. Tym niemniej warunki naturalne Andów wpłynęły na zachowanie się tarasowego systemu pól uprawnych i nawadniania ich poprzez odwiecznie stosowane kanały nawadniające. W wielu regionach stosuje się do dzisiaj uprawę ziemi przy użyciu *chaquitaqlli*²³, rodzaju szpadla epoki przed hiszpańskiej (Ilustracja 5), czy wznosi się budowle z cegły suszonej na Słońcu, *adobe*²⁴, najtańszego i jednocześnie wszędzie dostępnego materiału (Ilustracje 6).

INDYGENIZM I *CUSQUEÑISMO* — REWOLUCYJNE PRZEMIANY SPOŁECZNE, KULTUROWE I ŚWIATOPOGLĄDOWE AMERYKI ŁACIŃSKIEJ

Aby lepiej zrozumieć przyczyny współczesnego zwrotu państw latynoamerykańskich ku szeroko pojętemu tradycjonalizmowi, trzeba cofnąć się w czasie o jedno stulecie i przypomnieć sobie o kilku ważnych wydarzeniach historycznych, które na ten zwrot wpłynęły. Początki istotnych przemian społecznych i kulturowych w obrębie Ameryki Łacińskiej wiążą się bowiem z ruchem anarchistycznym końca XIX i w początkach XX w., spowodowanym imigracją europejską do Ameryki, głównie z Hiszpanii i Włoch. Ruch anarchistyczny objął w pierwszym rzędzie klasę robotniczą miast, rekrutującą się przede wszystkim z drobnych przedsiębiorców i rzemieślników²⁵. Strefy wiejskie uległy w mniejszym stopniu początkowym wpływom anarchistycznym, ponieważ podlegały one m. in. bardzo silnej dominacji wielkich posiadaczy ziemskich. Chłopi rekrutowali się przede wszystkim z imigrantów, pochodzących z różnych krajów europejskich i nie stanowili wówczas mocnej siły społecznej. Część chłopstwa i ludności wiejskiej stanowiła ludność tubylcza, zajmująca się głównie uprawą ziemi i pasterstwem, a w mniejszym zakresie rzemiosłem. Najważniejsze zmiany w obrębie wiejskim całej Ameryki Łacińskiej nastąpiły przede wszystkim w rezultacie powiązania ludności chłopskiej pochodzenia europejskiego z bardziej spójnymi wspólnotami ludności tubylczej. Ludność tubylcza bowiem, pomimo że przez stulecia zależności kolonialnej musiała znosić liczne represje ze strony rządów kolonialnych, była silniej połączona więzami, głównie etnicznymi i kulturowymi.

Zła sytuacja społeczno-polityczna Ameryki Łacińskiej pierwszych dziesięcioleci XX w. i wynikające z niej niezadowolenie społeczeństwa robotniczo-chłopskiego doprowadziły w konsekwencji do ruchów narodowo-demokratycznych i antykolonialnych. Lata 70. XX w. są szczegól-

²³ Keczua: *chaquitaqlla* — czyt.: czakitakja.

²⁴ Rodzaj cegły wykonanej z wysuszonej masy ziemnej (gliniastego błota), kształtowanego w formach drewnianych lub metalowych i mającego kontury bloczków.

²⁵ Właściwy proletariat robotniczy ukształtował się w późniejszym okresie, tj. wraz z industrializacją lat 30. XX w.

nie istotne w ruchach społecznych ludności tubylczej Peru, ponieważ mocno akcentowany staje się wówczas tubylczy element tożsamości etnicznej, określanej jako indygenizm²⁶. Indygenizm zakładał przywrócenie indiańskich tradycji i wartości kulturze narodowej, zdeterminowanej do tychczas przez obce, europejskie (głównie hiszpańskie) wpływy. Podkreślał on wartość ciągłości etnicznej i dążył do nadania obywatelom pochodzenia indiańskiego równego statusu w społeczeństwie. Szczególne znaczenie miał ten ruch w regionach lub państwach, w których zachowały się duże społeczności tubylcze, jak Meksyk, Peru, Boliwia czy Gwatemala (Bruckmann, 2008).

To właśnie z inicjatywy indygenistów z Cusco, propagujących tzw. *cusqueñismo*²⁷, zainicjowano w Cusco w latach 40. ubiegłego wieku szereg inscenizacji nawiązujących do kultury tradycyjnej Andów i odwołującej się głównie do tradycji inkaskiej. 24 czerwca 1944 r. obchodzono święto ku czci Cusco po raz pierwszy. Uświetniła ją pierwsza inscenizacja święta *Inti Raymi*, zakazanego w 1572 r. i zrekonstruowanego na podstawie źródeł i badań historycznych przez Faustina Espinozę Navarrę, myśliciela i artystę metyskiego z Cusco. Moment ten nie tylko zadecydował o promocji miasta, lecz także stał się fundamentem kształtowania się tożsamości narodowej wszystkich Peruwianczyków i do powstania definicji „peruwiańskości”. Egzotyczna atmosfera przedstawień w Cusco, mająca za scenerię słynną stolicę państwa Inków, stała się natychmiast wielką atrakcją i siłą napędową dla nowych inicjatyw kulturowych i dla rozwoju turystyki. Z czasem hasła podjęte przez *cusqueñismo* objęły całe społeczeństwo, a od lat 80. XX w. obserwowany jest wielki renesans przedhiszpańskich uroczystości i obrzędów, bazujących głównie na historycznych rekonstrukcjach uroczystości czasów inkaskich (Kania, 2011, 99-126). Zauważalne jest również narastające zainteresowanie turystów, zarówno krajowych, jak i zagranicznych, udziałem w różnego rodzaju spektaklach o wymiarze folklorystycznym. Natomiast niektóre miejsca historyczne Peru, jak np. Machu Picchu, są tak oblegane przez zwiedzających²⁸, że stało się konieczne reglamentowanie biletów wstępu do ruin. Dzisiaj turystyka nabrała niemal wszędzie charakteru masowego, wymu-

²⁶ Hiszp. *indígena* — „tubylec”. Pojęcie „indygenizm” rozumiane jest jako nurt kulturowy, zapoczątkowany w drugiej połowie XIX w. głównie w literaturze, ale znajdujący swoje odbicie również w sztuce i polityce latynoamerykańskiej (Bruckmann, 2008).

²⁷ Pojęcie *cusqueñismo* powstało w wyniku ruchu społecznego indygenistów ze środowiska akademickiego Uniwersytetu Narodowego San Antonio Abad w Cusco (UNSAAC), zainicjowanego w 1909 r. Pojęcie to zostało użyte po raz pierwszy prawdopodobnie przez polityka z Cusco, José Angela Escalante w 1928 r. (Kania, 2011, 99). Do najważniejszych elementów *cusqueñismo* należały według jego najwybitniejszego przedstawiciela Luisa E. Valcárcela: rekonkwista Cusco w imieniu narodu, obrona ludności rdzennej przed nadużyciami ze strony wielkich posiadaczy ziemskich i spekulantów ziemi, regionalizmu politycznego, ekonomicznego i kulturowego, szacunek dla przedhiszpańskiej, a przede wszystkim dla inkaskiej przeszłości oraz rozwój studiów dotyczących poszczególnych regionów i wspólnot tubylczych — *indígenas* (Valcárcel, 1981, 141).

²⁸ Ok. 4000 osób dziennie w 2017 r. (La republica, [dostęp: 9. 03. 2018]).

szając wręcz powstanie całej gamy różnego rodzaju usługodawców²⁹ (Ilustracja 7) do obsługi rosnącej rzeszy zwiedzających i do koncipowania coraz to nowych atrakcji (Ilustracja 8). I tutaj stoi się na rozdrożu pomiędzy koniecznością poprawy sytuacji ekonomicznej ludności utrzymującej się z turystyki a ochroną tradycyjnych wartości andyjskich.

TRADYCJA I WSPÓŁCZESNOŚĆ W CYWILIZACJI ANDYJSKIEJ

Dzisiejsze społeczeństwo andyjskie, podobnie jak ludność na całym świecie, niezależnie od tego czy żyje w środowisku wiejskim, czy miejskim, ciągle wypróbowuje różne, nowe możliwości na zaspokojenie swoich potrzeb — chce żyć lepiej, dostatniej i się unowocześniać. W przypadku mieszkańców wsi andyjskiej, bardziej związanych z dawnymi tradycjami, jest to najczęściej ucieczka do miasta, umożliwiającego nowe życie, podjęcie lepszej pracy i przynajmniej częściowego zaspokojenia swoich pragnień. Ludzie ci zabierają ze sobą całokształt doświadczeń środowiska, w którym wcześniej żyli i transponują je w nowe miejsce. Przykładowo, aby pomóc szczęściu, przywołuje się je symbolicznie poprzez ożywienie pradawnych bóstw i symboli ukazanych w nowych formach (Claverias, 2015). Jednym z takich wymownych przykładów jest Ekeko, dawne bóstwo *ajmara*³⁰, przedstawiane dzisiaj jako różnej wielkości figura ludzka (Ilustracja 9), najczęściej wyobrażającą Hiszpana, obwieszoną symbolami różnego rodzaju dóbr. Ten przykład jest jednym z wielu, pokazującym adaptację elementów tradycyjnych do potrzeb współczesnych. Podobnie jest z wytwórstwem ceramiki, która łączy dawne elementy dekoracyjne ze współczesną formą naczyń (Ilustracja 10), tkactwem, używającym rodzimych surowców³¹, barwników³² i wzornictwem wykorzystywanym przy wytwarzaniu nowoczesnych czapek bejsbolowych, koszul, sukienek czy toreb. Często odchodzi się od tradycyjnego, ręcznego wykonania tkanin, a wykonuje się je maszynowo i na skalę masową. Taka modernizacja elementów andyjskich pokazuje z jednej strony niezwykłą kreatywność i miejscowy potencjał twórczy, ale z drugiej odzwierciedla postępującą globalizację i komercjalizację produktów tradycyjnych.

²⁹ Biura podróży, agencje turystyczne, warsztaty rzemiosła itp.

³⁰ Od epoki kolonialnej Ekeko (keczua: *iqaqu*) zmienił się w symbol dostatku i realizacji zamierzeń, a z czasem doczekał się swoich oltarzyków dziękczynnych we współczesnych domach. Do niedawna bóstwo to dominowało głównie w społeczeństwach wiejskich, ale wraz z emigracją ludności wiejskiej do miast stało się również bóstwem miejskim. Ekeko ma często postać niskiego, uśmiechniętego grubaska, ubranego w strój typowy dla *alitiplano*, lub handlarza czy żebraka. Choć obficie obwieszony jest artykułami pierwszej potrzeby, to na jednej stopie z reguły brakuje mu buta. Współczesne figurki mają ponadto otwór w ustach, służący do włożenia papierosa, jego ulubionego przedmiotu (Claverias, 2015, Paredes, 1975).

³¹ Bawełna, wełna lam, alpaki i wikunii.

³² Np. z koszenili lub barwniki roślinne.

KOMERCJALIZACJA TRADYCYJNEJ KULTURY ANDYJSKIEJ

Komercjalizacja, czyli handel dorobkiem czy osiągnięciami cywilizacji andyjskich, ma różnorodną formę i na skalę światową rozpoczęta została już w epoce kolonialnej. Na skutek komercjalizacji powstał na przykład handel i przemysł bawełniany, a ziemniaki³³ i kukurydza nie należą już do produktów egzotycznych. W czasach współczesnych, wraz z mobilnością ludzi³⁴ i zwiększającym się konsumpcyjnym charakterem życia, komercjalizacja zaczyna w krajach latyno-askich (podobnie zresztą jak w innych krajach świata) coraz bardziej obejmować również inne obszary gospodarcze, a także ich dorobek kulturowy.

Komercjalizacja kultury i tradycji andyjskich widoczne są w typowym dla tego pojęcia traktowaniu wytworów i wartości kulturowych — jako źródła zysku. Znaczący to, że zarówno wytwory kultury materialnej, jak i te należące do kultury duchowej, zaczynają być dostosowywane do danych potrzeb lub reguł gry rynkowej. Tutaj odbiorca staje się klientem, dążącym do zaspokojeniu swoich oczekiwań i potrzeb, a wytwórca stara się im sprostać. Taka sytuacja ma wiele dobrych, ale i złych stron, a jedną z kontrowersyjnych jest stworzenie bezrefleksyjnego produktu na skalę masową. Podobnie jak dzieje się to na całym świecie:

Komercjalizacja kultury jest wynikiem szerszego zjawiska wynikającego z konsumpcyjnego stylu życia, w którym „mieć” przeważa nad „być”, a wszelka aktywność człowieka podporządkowana jest rynkowi i temu, co jest opłacalne [...]. Efektem rynkowego traktowania kultury jest spadek jej wartości (np. przez powstanie tandety), ponieważ kultura zaczyna być postrzegana jako towar, który można kupić lub sprzedać za pieniądze, a nie — jak dotychczas — jako pewne nadrzędne i cenne dobro. (eszkola.pl).

Dobrym przykładem na to stwierdzenie są moje spostrzeżenia przy okazji pobytu w Peru w 2016 r. W Yanque, małym miasteczku w departamencie Arequipy (południowe Peru), uczestniczyłam w prezentacji tradycyjnego dla tego regionu tańca *wititi*³⁵, uznanego przez UNESCO za zabytek kultury niematerialnej ludzkości. Taniec ten, wykonywany zwyczajowo w parach, jest tańcem głównych świąt religijnych pory deszczowej, zatem ma znaczenie społeczne i rytualne, związane z cyklem rolniczym. Zarówno dla mnie, jak i dla zgromadzonych tam turystów, była to dodatkowa, piękna atrakcja. Jednak towarzysząca mi Peruwianka była ich tańcem oburzona. Pochodziła z tego regionu i mogła zauważyć wszystkie błędne i „bezduszne” figury tańczących par, a także ich nieestetyczny ubiór (zabrudzenia, rozerwania itp.). Inny świat tradycji przeżyliśmy

³³ Istnieje ok. 4000 podstawowych odmian ziemniaka, z których tylko nieliczne można uprawiać poza strefą andyjską (<https://cipotato.org/>, dostęp: 15. 11. 2018).

³⁴ Przede wszystkim migracja wewnętrzna i zewnętrzna oraz turystyka.

³⁵ Keczua: *wititi* — czyt. lititi.

w pobliskiej miejscowości Coparaque, położonej nieco z dala od tzw. szlaku turystycznego, gdzie jako jedyni „turyści” mogliśmy przyglądać się roztańczonemu i maszerującemu przez centrum osady korowodowi ludzi, uczestników uroczystości kończącej wspólnotowe „czyszczenie kanałów”.

Wszelkiego rodzaju komercjalizacji ulegają też liczne miejsca historyczne Peru, jak np. Cuzco czy Machu Picchu. Gdy byliśmy w Cusco i Machu Picchu w połowie lat 90. XX w. mogliśmy przeżywać niezwykłą atmosferę tych niesamowitych miejsc. Mniej turystów, mniej straganów i mniej masowo wyrabianych „pamiątek”. Podczas ponownej wizyty w tych miejscach w 2016 r. często z wielkim trudem przepychaliśmy się między tłumami przyjezdnych, bilety na zwiedzanie trzeba było rezerwować już z dniowym wyprzedzeniem, a bazyry z „pamiątkami” były wszechobecne. Dodatkowo napływ turystów wpływa na podniesienie cen zarówno hoteli, jak i niektórych bardziej „ekskluzywnych” środków lokomocji³⁶. Ponadto w miejscach częściej odwiedzanych przez turystów hotele i restauracje wypierają domostwa wcześniejszych małych osad, jak np. Aguas Calientes przy Machu Picchu. Tym niemniej zauważalna jest zmiana statusu ludności. Na ulicach jest mniej żebraków i kieszonkowców, a liczniejsze stają się małe sklepiki i stragany, które pozwalają zarobić całym rodzinom.

Niektóre miejsca historyczne, jak np. Chucuito w okolicach Puno nad jeziorem Titikaka, przeżywają swego rodzaju metamorfozy, aby stać się atrakcyjne turystycznie. Jedną z przedhiszpańskich budowli w Chucuito, sąsiadującą z kościołem kolonialnym pod wezwaniem św. Dominika, została „zaadoptowana” na „świątynię fallusów”. Miejsce to przebadał naukowo archeolog peruwiański F. Kauffmann-Doig w 1971 r. i wykazał, że figury zgromadzone w budowli znajdowały się wcześniej na okolicznych polach uprawnych i miały znaczenie w kulcie płodności (Kauffmann, 2015).

ZAKOŃCZENIE

Z dzisiejszej perspektywy można stwierdzić, że propagowanie dawnej kultury czy tradycji andyjskich zaczyna stawać się jednym z poważniejszych problemów zachowania jej autentyczności. Andyjski folklor, do niedawna oceniany negatywnie (głównie przez metyskie środowiska wielkomiejskie), jest obecnie postrzegany jako źródło doskonałych dochodów i „skarb” dla nowego

³⁶ Są to np. specjalne, drogie pociągi dla turystów do Machu Picchu czy podjęta rozbudowa osobowej kolei andyjskiej (turyistycznej), mająca połączyć Arequipę i Cuzco. „Ekskluzywny” koszt przejazdu tym środkiem lokomocji, podany do wiadomości publicznej jeszcze przed ukończeniem modernizacji, wzbudzał ogólne oburzenie Peruwiańczyków, bo tylko niewielu z nich będzie mogło sobie na taką podróż pozwolić.

„przemysłu” — turystyki. Od około dwudziestu lat postępuje tu zauważalna, sukcesywnie rosnąca i wszechstronna komercjalizacja.

Nie da się ukryć, że wpływy komercjalizacji na kulturę andyjską mają tak dobrą jak i złą stronę. Do tych pozytywnych elementów należy np. reaktywowanie dawnych tradycji czy restaurację wybranych obiektów architektury lub miejsc historycznych, dokonywanych min. na potrzeby turystyczne (np. odbudowa prekolumbijskich dróg i szlaków, ruin twierdz, świątyń i miast). Do niekorzystnych elementów komercjalizacji można zaliczyć zmiany lub przystosowanie dawnych tradycji do nowych trendów i potrzeb. Przykładowo, dawne święta, związane z obrzędowością religijną, zamieniają się coraz częściej w spektakle nastawione na masowego odbiorcę. Tym samym tracą one swoją oryginalność i jakość na rzecz widowiskowej teatralności. Skutkiem negatywnym jest również swoiste uatrakcyjnianie ruin historycznych dla zwiedzających, prowadzące często do zafalszowań ich znaczenia historycznego lub kultowego.

Komercjalizacja kultury tradycyjnej Peru ma także zauważalne następstwa ekonomiczne. Z jednej strony przybierają one formę np. wzrostu cen hoteli, gastronomii oraz bardziej „ekskluzywnych” środków lokomocji, na które przeciętny Peruwiańczyk nie może sobie pozwolić. Z drugiej strony jednak następuje poprawa sytuacji ekonomicznej dużej części społeczeństwa peruwiańskiego, znajdującego zatrudnienie w serwisie lub rzemiośle na rzecz turystyki. Można także stwierdzić, że pomimo wielu cech negatywnych związanych z komercjalizacją, jej pozytywną stroną jest ułatwienie dostępu do różnorodności, inności czy bogactwa kulturowego Peru.

Literatura:

Adams, Richard E. W. ; 2004, *Las antiguas civilizaciones del Nuevo Mundo*, Barcelona: CRITICA

BrackEgg, Antonio; 2003, *Perú: Diez mil años de domesticación*, Lima:EditorialBruño

Bruckmann, Monika; 2008, *Dos Santos, Theotonio, Los movimientos sociales en América Latina: Un balance histórico*, dostępny online [dostęp: 15. 11. 2018]:

<https://www.monografias.com/trabajos32/movimientos-sociales-latinoamerica-balance-historico/movimientos-sociales-latinoamerica-balance-historico.shtml>

<http://cipotato.org/es/potato>, International Potato Center, Lima (bez nazwiska autora i bez daty powstania artykułu), dostępny online [dostęp: 15. 11. 2018].

<http://Eszkola.pl/wos/komercjalizacja-kultury-7102.html> (bez nazwiska autora i bez daty powstania artykułu), dostępny online [dostęp: 15. 11. 2018]

ClaveríasHuerce, Ricardo;2015, *Cultura andina: Cosmovisión, modernidad, interculturalidad y desarrollo*, dostępny online [dostęp: 1. 11. 2018]:

<http://www.monografias.com/trabajos104/cosmovision-modernidad-interculturalidad-y-desarrollo/cosmovision-modernidad-interculturalidad-y-desarrollo2.html>

Espinoza Soriano, Waldemar; 1987, *Los Incas. Economía, Sociedad y estado en la era del Tahuantinsuyo*, Lima: AMARU

- Fowler, Murray E. ; 2010, *Medicine and Surgery of South American Camelids: Llama, Alpaca, Vicuña, Guanaco*, Kalifornia: Wiley-Blackwell
- Hoquenghem, Anne Marie; 2009, *El Spondylus princeps y la edad de Bronce en los Andes Centrales: Las rutas de intercambio*, dostępny online [dostęp: 15. 11. 2018]:
www.hocquenghem-anne-marie.com/amh/2_piura_loja/09_amh_spondylus_princeps_y_la_edad_de_bronce_mexico_2.pdf
- Isbell, William; Silverman, Helaine; 2006, *Continental introduction*; w: William Isbell i Helaine Silverman (red.), *Andean Archaeology III: North and South*, New York: Springer Science & Business Media, ss. 3-26
- Kania, Marta; 2011, 1909-2009: ewolucja idei cusqueñismo w stulecie ruchu Reformy Uniwersyteckiej w Cusco; w: Karol Derwich i Marta Kania (red.), *Ruchy społeczne i etniczne w Ameryce Łacińskiej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 99-126
- Kauffmann-Doig, Federico; 2002, *Historia y Arte del Peruantiguo*, t. 4, Lima: PEISA
- Kauffmann-Doig, Federico; 2015, *Magia sexual en el antiguo Perú. Un análisis académico*, Lima: CARTOLAN
- Kowalski, Kazimierz (red.), Adam Krzanowski, Henryk Kubiak; 1973, *Mały słownik zoologiczny: Ssaki*. Warszawa: Wiedza Powszechna
- Krzywicka, Katarzyna; 2009, *Ameryka Łacińska i Karaiby jako region w stosunkach międzynarodowych*; w: Andrzej Dumala (red.), *Regiony w stosunkach międzynarodowych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ss. 209-236
- La republica; dostępny online [dostęp: 9. 03. 2018]:
<https://larepublica.pe/economia/1208706-machupicchu-recibio-3-mil-800-turistas-diarios-en-2017>
- Lumbreras, Luis; 1981, *Arqueología de la América Latina*. Lima: Wydawnictwo Milla Batres
- Onians, John (red.); 2006, *Wielki Encyklopedyczny Atlas Świata*, t. XVII: *Ameryka Południowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, ss. 6-11; 19-21
- Paredes Iturri, Manuel Rigoberto; 1975, *El ekhakho*, La Paz: Isla
- Rostworowski de Diez Canseco, María; 1999, *Historia del Tahuantinsuyu*, Lima: IEP Instituto de Estudios Peruanos
- RoastherkyTowery, María; 2010, *El mundo sagrado de los Incas*, Biblioteca Imprescindibles Peruanos, Lima: Empresa Editora El Comercio, Octubre
- Rowe, John Howland, Menzel, Dorothy; 1967, *Peruvian archaeology*, Kalifornia: Peek Publications, Palo Alto
- Valcárcel, Luís Edmundo; 1981, *Memorias*, Lima: Instituto de Estudios Peruanos
- Vergara, Teresa; 2000, *Tahuantinsuyo: El mundo de los Incas*, w: Teodoro Hampe Martínez (red.), *Historia del Perú. Incanato y conquista*, Barcelona: Wydawnictwo Lexus

ILUSTRACJE:

1. Wspólnotowa praca polowa w Chinchero, okolice Cozco. Autor zdjęcia: R. Faron-Bartels

2. Ofiarna figurka — *Illa* wykonana z drewna (balsa), okolice Arequipy. Autor zdjęcia: R. Faron-Bartels

3. Uczestnicy święta ku czci Pacha Mamy, składający ofiarę z płodów rolnych i liści koki. Viraco, Arequipa.
Zdjęcie udostępnił: Ing. R. Talavera Zúñiga z Arequipy

4. Ośnieżony szczyt górski — *huaca* — *Apu Coropuna*, czczony przez okoliczną ludność w czasach prekolumbijskich. Pampacolca, Arequipa. Autor zdjęcia: R. Faron-Bartels

5. Współcześnie używana *Chaquitaqlla*. Okolice Cuzco. Zdjęcie udostępnił: Ing. R. Hostnig, Cuzco

6. Współczesny budynek hotelu w Ollantaytambo, wzniesiony głównie z *adobe* na przedhiszpańskich fundamentach kamiennych. Autor zdjęcia: R. Faron-Bartels

7. Jedna z atrakcji Ollantaytambo (Cusco): każdy może sobie zrobić zdjęcie z „Inką”.
Zdjęcie udostępnił: R. Bartels

8. Jedna z bardzo licznych uroczystości świątecznych, przeprowadzanych na głównym placu w Cuzco. Niezwykle barwne stroje uczestników, często sięgające do dawnych ubiorów tradycyjnych, oraz głośnie i radośnie muzyka przyciągają licznych turystów. Autor zdjęcia: R. Faron-Bartels

9. Ekeko, figura wielkości człowieka ustawiona przy wejściu do jednego z centrów handlowych w Arequipie, odzwierciedlająca dawne bóstwo szczęścia i dobrobytu. Autor zdjęcia: R. Faron-Bartels

10. Ceramista z Chivay dekorujący ceramikę. Autor zdjęcia: R. Faron-Bartels.